

OTTO GROSS LÁZADÁSA

Friedrich Melinda

„Freud hatalmas árnya immár nem állja el utamat...” – így szólt a 6. Nemzetközi Otto Gross Kongresszus mottója, amelyet – a Nemzetközi Otto Gross Társaság, a bécsi Ludwig Boltzmann Intézet, az Institut für Wissenschaft und Kunst és a Medizinische Universität Wien szervezésében – 2006 szeptemberében ezúttal Bécsben rendeztek meg. Hogy miért éppen Bécsre esett a választás? Bécs, a pszichoanalízis szülővárosa, az a város, ahol Otto Gross és Marianne Kuh lánya, Sophie Templer-Kuh (szül. 1916) előtt 1982-ben egy különös véletlen folytán feltárult a múlt: egy antikváriumban bukkant rá egy könyvre, amely elsőként mesélte el neki édesapja történetét. 2006. szeptember 8-án újra Bécsben van, de már nem egyedül. A kongresszus péntek esti megnyitó ünnepségén a világ több kontinenséről összesereglett érdeklődő hallgatja Franz Kafka „rejtélyesen hallgató csecsemő”-jét, aki ma a Nemzetközi Otto Gross Társaság tiszteletbeli elnöke, amint hánytatott sorsáról, családjá kényszeremigrációjáról, az üldöztetés idejéről és azokról a mély nyomokról mesél, melyeket ez benne és leszármazottaiban is hagyott. A megrendítő történet után Bécs városának szóvivője és Gottfried Heuer (London), a Nemzetközi Otto Gross Társaság elnöke üdvözli a vendégeket és a hét országból érkezett harminckét előadót, akik az elkövetkező két napban Otto Grosst érintő kutatásaik legújabb eredményeiről számolnak be. A harminc előadás az alábbi témák köré szerveződött: Gross tudományos tevékenysége, különös tekintettel korai írásaira; Kapcsolata a korszak kiemelkedő egyéniségeivel: C. G. Junggal, Stekellel, Max Weberrel, anarchistákkal, mint Erich Mühsam; Trauma és függőség: Gross pszichopatólógiája; Emancipáció: párhuzamok Herbert Marcuséval, Simon Gutt-

mannal, Pierre Ramus-val; Gross és a bécsi kávéházi élet: Hatvany Lajos, Anton Kuh és Franz Werfel Bécsben; Gross és a nők.

E tanulmány alapját a 6. Nemzetközi Otto Gross Kongresszus néhány előadása képezi.¹ Az elhangzottakból kiindulva azt a kérdést fogom körüljárni, milyen fogadtatásra talált a lázadó Gross a kor analitikusainak körében, ill. hogyan avatkozott be életükbe. Először, Hans Gross, Freud és Otto Gross kapcsolatának részleteibe betekintve, azt szeretném felmutatni, miért volt Freud és az „ügy” szempontjából szükségszerű Otto Gross eltávolítása (Rohrwasser 2006). Ezt követően Jung és Otto Gross problematikus viszonyát és kölcsönös analízisének következményeit vizsgálva fény derül Otto Gross közreműködésére a Jung által rajta végrehajtott testvérgyilkosságban (Heuer 2006a), és kiderül az is, milyen szerepet játszott az autoriter társadalom normái ellen lázadó Gross Jung és Spielrein kapcsolatának alakulásában (Nitzschke 2004). Végül, Stekel és Gross analitikus kapcsolatának bemutatásán keresztül, arról kísérlek meg képet adni, miként viszonyult az akkor a mozgalomból már száműzött Stekel a társadalomból is száműzött Grosshoz (Dvorak 2006).

1. Az elfojtott visszatérése.

Sigmund Freud, Hans Gross és Otto Gross

Gross egész életén keresztül vívta harcát mind saját apja, mind a patriarchális társadalom ellen, és ebben a küzdelemben Freud nem Otto Gross, hanem az apa, Hans Gross² oldalára állt. Otto Grosst 1913. november 9-én barátja, Franz Jung berlini lakásában apja kezdeményezésére letartóztatták, és a tulli elmegyógyintézetbe szállították. Ebben az akcióban Hans Grossnak nemcsak C. G. Jung diagnózisa volt segítségére, hanem a Freud által 1908-ban, Hans Gross megrendelésére kiállított beutalóra is hivatkozhatott. Mivel magyarázható az, hogy Freud nem egykori tanítványát, Otto Grosst ismeri el és méltatja kollégaként, hanem a kriminológus Hans Grosst³? A következőkben azt is megtudhatjuk, miért állt a pszichoanalízis a kriminológia oldalára, s hogy milyen okokból lett Otto Gross elfojtás áldozata.

Ahhoz, hogy a válaszhoz közelebb kerüljünk, vissza kell mennünk az időben: először Freud múltjába, majd a pszichoanalízis gyökerei-

hez. Wilhelm Fließ egy 1901 szeptemberében írott levelében, kapcsolatuk végpontjaként, jó érzékkel a címzett sebezhetősége iránt, Freudot „gondolatolvasónak” nevezi (idézi Rohrwasser 2005, 79.). Freud, amikor a szuggesztió vádját visszautasítja, értelemszerűen a hipnózis technikájával kapcsolja össze azt (lásd Freud 1917/2006, 366.). A hipnózis technikájának feladásával megszületett maga a pszichoanalízis (Freud 1925/1993, 29.), s Freud ezzel a gondolatolvasás vádjától is megszabadulni látszott. Egy előadása végén így előlegezi meg hallgatóinak esetleges kifogásait:

„Már látom, annyira feszíti Önöket egy ellenvetés, hogy ha nem hagy-nánk szóhoz jutni, nem lennének képesek tovább hallgatni engem: »Végül is bevallotta tehát, hogy Ön a szuggesztió segítő erejével dolgozik, akár a hipnotizőrök. [...] Ki áll most jól ezeknek a leleteknek a bizonyosságáért? Nem szuggesztió, mégpedig a szándék nélkülinek az eredményei-e ezek is; nem erőszakolhatja-e reá a betegre ezen a területen is azt, amit akar, s ami Ön szerint helyesnek látszik?» (Freud 1917/2006, 363.).

Freudnak, ahogy Alfred Döblin írja, egyik legnagyobb aggodalma az volt, hogy az orvostudomány bekebelezheti az analízist, és a tankönyvekben kegyetlen mosollyal a hipnózis és a szuggesztió mellé sorolhatja (idézi Rohrwasser 2005, 80.). Freud a hipnotikus és a pszichoanalitikus eljárást élesen elhatárolja egymástól:

„Az első a kozmetikához, az utóbbi a sebészethez hasonlóan dolgozik. Az első a szuggesztiót arra használja fel, hogy a tüneteket eltírtsa, tehát megerősíti az elfojtásokat [...]. Az analitikus kezelés közelebb férkőzik a baj gyökeréhez, elér azokhoz a konfliktusokhoz, amelyekből a tünetek kiindultak, s a szuggesztiót alkalmazza, hogy megváltoztassa ezeknek a konfliktusoknak a megoldását. A hipnotikus kezelés [...] változatlanságban hagyja a beteget. [...] Az analitikus kezelés mind az orvosra, mind a betegre súlyos munkát ró, amit a belső ellenállások megszüntetésére fordítanak. Ezeknek az ellenállásoknak a legyőzése maradandóan megváltoztatja a beteg életét.” (Freud 1917/2006, 368.).

A pszichológia a pszichoanalízis keletkezésével valóban döntő lépést tett a tudománnyá válás irányába, és eltávolodott a mágikus gondolkodástól, noha a pszichoanalízis, amint Fenichel írja, „jelenlegi állapotában is tartalmaz, önnön múltjának nyomaként, misztikus elemeket” (Fenichel 1974, 14.). Fenichel hangsúlyozza: a mágia úgy él tovább

a pszichoanalízisben, ahogy az állatjólás a rendőrkutya tevékenységében (Fenichel 1974, 15.).

A pszichológia tudománnyá fejlődését jól szemléltetik a Charcot és Freud módszere közötti különbségek. Charcot, aki sokkal inkább, mint Freud, varázsló és sarlatán hírében állt, nőbetegeiről fotókat készíttetett, és a hisztéria vizuális mozzanatait hangsúlyozta – szemléltető anyagait festményeken találta meg, *cabinet du consultation*-ja falait is megszállottak ábrázolásai díszítették (lásd Rohrwasser 2005, 82.). Ezzel szemben Freudnál a jelenetek képiessége háttérbe szorult: emancipálta a nőbeteget, nyelvet adott neki, betegsége nem rángatózásokban és görcsökben, hanem a beszédben öltött testet. Charcot az előadótermet színpaddá változtatta, s kutatásainak eredményeivel a nézőközönséghez szólt, míg Freud és Breuer visszavonultak a rendelőbe és az olvasóközönséghez fordultak. A lélek új gyógyítási módszerének vizsgálati anyaga a nyelv, a *beszéd* volt, az analitikus eljárás résztvevői a *kérdező* és a *válaszoló*. Mindezt röviden így fogalmazhatnánk meg: „Charcot lát, Freud hall.” (Heath 1992, 53.).

A pszichológiának a mágiától a tudományig vezető útja során a gyógyítás színtere a vásárokról az orvosi rendelőbe helyeződött, a dívány az utcáról a rendelőbe került. A 18. századi démoni hipnotizőr a századforduló idejére a társadalom ügynökévé, a sarlatán detektívvé vált (Rohrwasser 2005, 53.). Írásaiban Freud nemegyszer hangsúlyozza a pszichoanalitikus kezelési módszer és a bűnügyi eljárás rokonságát. 1906-ban egy Hans Gross meghívására tartott előadásában, amely Hans Gross folyóiratában *Tatbestanddiagnostik und Psychoanalyse* címmel nyomtatásban is megjelenik, részletesen ismerteti az analitikus és a kriminalisztikus módszer közös vonásait:

„A terapeuta feladata ugyanaz, mint a vizsgálóbíróé; fel kell tárnia a rejtett lelki tartalmakat. Mi erre a célra kitaláltunk egy sor olyan detektívfogást, amelyek közül a jogtudósok néhányat tőlünk fognak kölcsönözni.” (Freud 1906/1941, 9.).

Freud utal a hisztériás beteg és a bűnöző közti analógiára is: mindketten olyan titkot őriznek, amelyet fáradtságos munkával kell felfedni, előbbi esetében a társadalom, utóbbi esetében a páciens érdekében. Nemcsak a hisztériás beteg és a bűnöző rokon egymással, hanem ennek megfelelően az analitikus és a bűnügyi nyomozó is: mindkettőjük feladata egy féltve őrzött titok megfejtése, mely

kétértelmű utalások által lepleződhet le (Freud 1906/1941, 10.). Freud a páciens beszédében „bűnjelek” – mint a beteg/vádoltot habozása, vagy kitérő válasza – után kutató detektív szerepében jelenik meg előttünk:⁴

„De vajon bírák vagyunk-e és az elszólás elkövetője vádlott? Talán még ezt a hasonlatot sem kell elvetnünk. [...] A bíróról és a vádlottról szóló hasonlat alapján ideiglenes egyezséget ajánlok fel Önöknek. Ismerjék el, hogy az elvétel értelme kétségtelen akkor, ha az analizált maga is elismeri ezt az értelmet. Én ennek fejében elismerem, hogy a gyanított értelemnek semmi közvetlen bizonyítéka nincs akkor, ha az analizált megtagadja a fölvilágosítást [...]. Ekkor, mint az igazságszolgáltatás esetében is, bűnjelekre vagyunk utalva, amelyek a döntést többé-kevésbé valószínűvé teszik.” (Freud 1917/2006, 39.).

Az analitikus azonban csak akkor bukkanhat a hamis nyomokat maga után hagyó tettes, az álomeltolás és álomszűrés tényeiben megnyilvánuló lelki hatalom nyomára, ha követi a népi jogérvés ősi szabályát: *'Is fecit, cui profuit.'* [Az a tettes, akié a haszon.] (Freud 1900/2000, 220.).

Láthatjuk, hogy Freud előszeretettel választott hasonlatokat az igazságszolgáltatás témaköréből, Theodor Reik 1925-ös *Geständniszwang und Strafbedürfnis* című írásában pedig még arra is kísérletet tesz, hogy a pszichoanalízisben használatos kifejezéseket a kriminológia terminológiájára fordítsa le (Rohrwasser 2005, 54-55.). A pszichoanalízisből tehát, úgy tűnik, kiűzetett kísérteties múltja. A pszichoanalízis és a kriminalisztika rokonságának felmutatásával Freud egyébként nemcsak Hans Gross iránti nagyrabecsülését akarta kifejezésre juttatni⁵, és nem is pusztán a detektívregények kedvelője szólt belőle.⁶ A magától értetődő természetesség mögött, mellyel Freud a pszichoanalízist a kriminalisztika oldalára állította, láthatóvá válnak a mesmerizmus szelleméből keletkezett pszichoanalízis kísérteties, elfeledett, legyőzött gyökerei, valamint Freud saját, már elfojtott múltja. Mindaz, aminek rejtve kellett volna maradnia, ami elfojtódott, testet öltött Otto Gross alakjában.

A századforduló idejére az olyan analitikusok, mint Otto Gross, akik, visszatérve a régi hagyományokhoz, kávéházakban és utcán kezelték betegeiket, pácienseiket promiszkuitásra és kábítószerélvezetre ösztönözték és rendőrségi ügyekbe keveredtek, nem kívánatos szemé-

lyekké lettek (Rohrwasser 2006). Otto Grossnak ma sincs helye a klasszikus pszichoanalízis iskolájának épületében; nyomait eltüntették, a rá való hivatkozásokat törölték (lásd Heuer 2005). A polgárpukkasztó, excentrikus, konvenciókat szétfeszítő anarchista, az ösztönök szabad kiélését és a féktelen kábítószer-élvezetet hirdető Gross nemcsak a pszichoanalízis kísérteties múltját idézte fel, hanem felrázta álmukból Freud elfojtott vágyait is. Gross politikai törekvései minden bizonnyal megzavarták Freud szunnyadó Hannibál-énjének nyugalmát, s kínosan érinthette őt az is, hogy Gross – kortársa, Richard Oehring szavaival élve – „nemcsak a pszichoanalízis atyjának, hanem annak a korai Freudnak is rendkívül lelkes híve volt” (idézi Hurwitz 1988, 31.), aki fenntartás nélkül ajánlotta a kokaint, e csodálatos és ártalmatlan kábítószer. Gross emlékezteti Freudot a számára több szempontból is kínos kokain-epizódra, és személyében testet öltenek Freud azon én-törekvései is, amelyek a külső körülmények következtében nem tudtak érvényre jutni (politikai ambíciók): személye azt idézi fel Freudban, ami az elfojtás folyamatában egyszer már eltávolodott tőle. Lehetségesnek tűnik, hogy Gross nem is járt olyan távol az igazságtól, amikor egyik utolsó írásában Freud esetében a tudomány forradalmi következményeinek, s ezzel egyben önnön személyének elfojtását feltételezi.⁷

2. Testvérgyilkosság a díványon. Gross és C. G. Jung

A következőkben Gross forradalmi törekvéseinek jelentőségét kísérlem meg felmutatni, mind a Jung-Gross analízis, mint Gross saját sorsa alakulásának szempontjából.

Gross először 1902-ben találkozott Junggal, amikor házassága előtt bevonult a Burghölzlibe elvonókúrára. 1936-ban Jung – egy Fritz Wittelshez írt levelében – azt állítja, hogy már akkor is ő kezelte Grosst (Jung 1936). Azt is tudjuk, hogy Gross ugyanebben az évben már előadásokat tartott a freudi pszichoanalízisről. 1903-ban pedig Jung újra kézbe veszi a korábban félrerakott *Álomfejtést*, és felfedezi benne a saját elképzeléseivel való összefüggéseket (Heuer 2006a). Lehetséges volna, hogy a Gross-szal való találkozás ösztönözte Jungot

arra, hogy ismét figyelmet szenteljen a freudi tanoknak? Arról viszont, hogy Gross mikor ismerte meg Freudot, nincs tudomásunk. Gross barátja, Franz Jung azt állítja, hogy Gross Freud aszszisztense volt az *Álomfejtés* megjelenésének idejében. Egy szintén homályos utalást találunk C. G. Jung egy 1908 áprilisában Freudhoz írott levelében: „Bárcsak még egyszer analitikus viszonyba léphetne Grossszal!” (Freud/Jung 1974, 80.). Ez jelentheti azt, hogy Gross ismét legyen Freud páciense, de azt is, hogy egyszer, valamikor a jövőben végezzen rajta analízist (Heuer 2006a). Ez utóbbira, mint tudjuk, nem került sor. C. G. Jung vette őt analízisbe, miután Freud az apa, Hans Gross kérésére 1908 májusában megírta a beutalót. A kezelés szerencsétlen végkimenetelét vetíti előre Ernest Jones 1908. május 13-án írt levele, amelyben így szól Freudhoz:

„Hallom, hogy Jung pszichikusan is kezelni akarja Grosst, és ez természetesen aggodalommal tölt el, mert Jung nem olyan ember, aki könnyen leplezni tudja érzéseit, és igazán nem szenvedheti Grosst; ezenkívül erkölcsi kérdések terén is meglehetősen eltérő véleményen vannak.” (Freud/Jones 1993, 1.).

Jung Grossszal szembeni nagyfokú ellenállása és eltérő véleményének túlzott mértékű hangoztatása saját elfojtott affektusainak jelenlétére enged következtetni, amit Eitingon kapcsán maga Jung is elismer: „Eitingont impotens, üres fecsegőnek tartom. Amint kiejtettem ezeket a rosszindulatú szavakat, rájöttem, hogy irigylem őt a poligám ösztön gátlástalan levezetéséért.” (Freud/Jung 1974, 90.). Később Grossnak sikerül – annak minden „tiltakozása” ellenére – magát Jungot is „szexuálimmoralistává” tennie (lásd a következő pontot.).

Az analízis lefolyása ismeretes. Gross, bár a kijáraton keresztül is távozatott volna, átvette magát az intézet falán, és megszökött. Erre így emlékszik vissza: „Amint láttam, hogy nem értenek meg engem, nem volt többé maradásom. Tudtam, hogy dementia praecox-ot fognak diagnosztizálni, tudtam, hogy ha az ottani pszichiáterek leadják a szakvéleményt, az én jövőmnek befellegzett.” (idézi Dienes és Balluch 2005, 183.). Jung diagnózisa elérte célját.⁸ Otto Grosst kitaszította az életből, eltávolított egy vetélytársat Freud, az apa kegyeiért vívott küzdelemben. Otto Gross neve később már csak mint eset bukkan fel a Freud – Jung levelezésben, és pár hónappal a történetek

után, 1908 októberében Freud „Kedves barátom és örökösöm”-nek nevezi Jungot (Freud/Jung 1974, 85.), aki elérte, amit akart: immár ő az egyetlen szeretett fiú – egy időre. A sors fintora, hogy később, az apa kegyeiért való versengés során a Grosst szkizofrének bélyegző Jungot maga a „csúcson ülő” apa (Freud/Jung 1974, 535.), Freud helyezi át a betegek kategóriájába.⁹

Tekinthetjük-e Jungot elvetemült gyilkosnak, Grosst pedig egyszerűen szerencsétlen áldozatnak? Fiai gyilkosa volt-e Freud, felelős volt-e Otto Gross mártírsorsáért? Azt hiszem, bár Gross első pillantásra csakugyan áldozatnak tűnik az ügyben, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ő saját felelősségét sem. A kölcsönösség perspektívájából nézve, melyet Gross az elsők között képviselt a pszichoanalízisben, méltánytalan leegyszerűsítése lenne az ügynek, ha Jungot gonosz gyilkosnak és Grosst tehetetlen áldozatnak tekintenénk. Egy érdekes ellentmondás arról tanúskodik, hogy korántsem erről van szó (Heuer 2006a). Gross, a Jung általi testvérgyilkosság áldozata, egy kései írásában maga is tematizálja a bibliai testvérgyilkosságot, melyben önmagát a szintén az apai tekintély ellen fellázadó és ezért kiteszített Káinnal azonosítja, a testvérgyilkosságot dicsőíti és a „forradalmi tiltakozás születéseként” értelmezi:

„Azért, aki a Káint megöli; hétszeres a bosszú őerte!» – szól az Írás. Ennek csak egy értelme lehet: Káin annyit ér, mint hét ember. A tetten keresztül. [...] Mert a forradalmi tiltakozás az ő tettével született meg. A forradalmi követelés a tudattalan pszichológiájának következményeként abszolúttá válik, amint bebizonyosodik, hogy veleszületett értékeink elfojtásának az ember legnagyobb lehetősége esik áldozatul.” (Gross 1919, 105.).

Gross, aki az embert az autoritás nyomása alatt bensővé tett tartalmaktól kívánta megszabadítani, tudattalanul azonosult küzdelme tárgyával, az agresszorral. Sőt, maga is hirdette az erőszakot, mint a forradalom eszközét – merényletekről álmodott, amelyek azonban csak a legyőzött erőszak továbbélését szavatolják, így ő és az ő forradalma is, a múlt elbukott forradalmihoz hasonlóan magában hordozta az autoritást (lásd: Gross 1913/2006, 61.). Így játszhatta Gross, az apai autoritást önpusztító módon bensővé téve, a főszerepet saját meggyilkolásában (Heuer 2006a).

3. „Az összecsavarodott körhinta” Gross, Sabina Spielrein és C. G. Jung

1909. június 4-én Jung, hogy megállítsa Spielreint, s megakadályozza az események további nyilvánosságra hozatalát, beavatja Freudot Spielreinnel való kapcsolatának részleteibe (Etkind 1999). Csábítással vádolja, Grosshoz hasonlítja, s leírja, hogy éveken keresztül baráti viszonyban volt vele, „mindaddig, amíg nem csavarodott össze a körhinta, amire nem számítottam” (Freud/Jung 1974, 252., idézi Etkind 1999). Jung és Sabina Spielrein kapcsolatának történetében, különösképpen a körhinta összecsavarásában, döntő szerepet játszott Otto Gross.

Az 1908. május 11. figyelemre méltó dátum az ügy szempontjából. Ezen a napon érkezett Junghoz a Burghölzlibe, drogfüggősége kezelése végett a pszichopatológia docense, a grazi dr. Otto Gross, és ugyanezen a napon tette le Sabina Spielrein, a fiatal orosz orvostanhallgató a propedeutika vizsgát. Sorsuk további alakulása szempontjából ezen a napon mindketten meghatározó lépést tettek: Gross, hogy kollégából pácienssé váljon, Spielrein, hogy páciensből kolléga legyen. Jung és egykori betege, Spielrein viszonya nem léphetett erotikus szakaszába 1908. május 11. előtt (Nitzschke 2004), minthogy a vizsga után Spielrein még nagyon csalódott volt Jung távolságtartó magatartása miatt, ahogy erről később naplójában is beszámolt:

„Elmeséltem neki, milyen volt a vizsga, [...] de egyáltalán nem mutatott örömet, hogy mégiscsak képes vagyok valamire és immár cand. med. vagyok. [...] Nemcsak, hogy nem szeret, de még jó ismerősének sem tekint, aki iránt érdeklődik. Azt akarta nekem megmutatni, hogy mi olyanok vagyunk egymásnak, mint két idegen ember, és hogy megalázó lesz számomra, ha keresem a vele való találkozást. Én viszont elhatároztam, hogy újból elmegyek hozzá a következő pénteken, és be fogom tartani a szigorú szakmai érintkezés szabályait. Az ördög mást sugott nekem, de én többé nem hallgattam rá.” (Spielrein 1986, 107.).

Spielrein, mikor azon a bizonyos következő pénteken ellátogatott Junghoz, nem várt átalakulás tanúja lett:

„Mély depresszióban vártam ott. Erre megjelent ő, ragyogott az arca a boldogságtól, és rendkívül izgatottan Grossról kezdett beszélni nekem, az insightról, melyet nemrég tapasztalt (ti. a poligámiáról); többé nem akarja elfojtani a velem kapcsolatos érzéseit, bevallja, hogy én vagyok

számára a legfontosabb és legdrágább nő, természetesen a feleségét nem számítva stb. stb., és hogy mindent el akar mondani magáról. Ismét ez az érdekes egybeesés, mikor az ördögnek ennyire váratlanul újból igaza lett.” (Spielrein 1986, 107, idézi Etkind 1998, 74-75.).¹⁰

Az ördögnek, a nemi váagnak, igaza lett – talán azért, mert pártfogóra talált Otto Gross személyében, aki céljaul tűzte ki, hogy a nemiséghez való eltorzult viszony helyébe a pszichoanalízis segítségével visszaállítja az ősi állapotot, a „szexualitás tisztaságának tudatát” (Gross 1919, 94.). Jung feltárta érzelmeit egykori páciense előtt, s az elnyomó ‘kulturális’ szexuálmorál követelményei ellenére feladta ellenállását szexuális ösztönével szemben. Valószínű tehát, hogy Gross, aki „a szexuális szabadosság”-ot tekintette a „valóban egészséges állapot”-nak (Freud/Jung 1974, 42.), osztotta Jung véleményét, amely szerint a vele való kölcsönös analízisből Jung „saját egészségének is haszna származott” (Freud/Jung 1974, 170.).

A Jung és Spielrein közötti erotikus viszony kialakulásában nagy szerepe volt Jung és Gross kölcsönös analízisének: egyrésztől azért, mert a kölcsönös analízis hatalmas energiákat szabadított fel, s életre keltette a Jungban lakozó „démonikus erőt” (Spielrein 1986, 107.), másrésztől, mert Jung a Gross-szal folytatott kölcsönös analízis során kialakult pozícióját Spielreinnel való kapcsolatára is átvitte. Tehát, ha Jung és Gross kölcsönös analízise során nem alakult volna ki az összeolvadás-élmény, s így Jung el tudta volna magát határolni Grosstól és az ő „szexuálimmoralisztikus elképzeléseitől”, nem törték volna át a tudat korlátait Spielreinhez fűződő érzelmei sem. Jung, miután leírja a Gross és Spielrein esete között lévő hasonlóságokat – meggyőződése, hogy mindkét esetben az apa-problematika áll előtérben (Freud/Jung 1974, 253.) –, maga is elismeri Gross rá gyakorolt hatását és a Spielrein-ügyben játszott szerepét: „Ebben az egész ügyben túl sokat jártak a fejemben Gross gondolatai is” (uo., 253.). Azt, természetesen, nem állíthatjuk, hogy csak ez okból alakult ki Jung és Spielrein között erotikus kapcsolat. Nitzschke (2004, 212.) szerint sokkal inkább a szexuális vágy teljesülésének lehetetlensége és a róla való lemondás volt az, ami égi magasságokba repítette a szenvedélyt. Ám a zuhanást keserves csalódás követte, az érzelmi közelséget fájdalmas elhidegülés és harag váltotta fel. Jung ekképpen számol be erről Freudnak: „Gross és Spielrein keserves emlékek nekem. Egy betegemhez sem kerültem ilyen közel, s egy sem okozott nekem ennyi fájdalmat.” (Freud/Jung

1974, 253.) – És azt is kijelenthetjük, hogy minden bizonnyal egy betegének sem okozott Jung akkora fájdalmat, mint éppen Grossnak, akit diagnózisával végleg a 'szubkultúrába' taszított, és Spielreinek, akiben a legmélyebb sérelmet korábban eskü alatt vallott szerelmének elárulásával okozta.

Az érzelmi lavinák elindulásának hátterében, úgy tűnik, Jung életének egyik kulcsfontosságú élménye, a Gross-szal folytatott kölcsönös analízis kalandja áll: „Ez életem egyik legsúlyosabb élménye, mert Grossban saját személyiségemnek annyi vonását láttam meg, hogy gyakran úgy éreztem, mintha az ikertestvérem lenne” (Freud/Jung 1974, 172.) – írja Jung Freudnak 1909. június 8-án. Ebből látszik, hogy kettejük kölcsönös analízise eljutott ugyan abba a fázisba, melyben „mindkét fél tökéletesen felad minden kényszert, minden tekintélyt; két egyformán riadt gyermek benyomását keltik, akik kicserélik tapasztalataikat, és azonos sorsuk következtében tökéletesen megértik egymást” (Ferenczi 1996, 79.); de korántsem volt teljes. Nem tudjuk, hogy milyen messzire jutott el a kölcsönös analízis, de tény, hogy egy kritikus ponton vége szakadt – talán azért, mert teljes feltárulkozásával Jung túlzott betekintést nyert saját jellemének gyenge pontjaiba, s így megtörtént az, aminek veszélyeire Ferenczi is figyelmeztet: „További negatív következmény: haragszom a betegre, amit ő érez, de nem ért.” (Ferenczi 1996, 42.). Emlékezzünk, Gross az intézet falán keresztül menekült meg az érzelmi közelséget követő távolság és agresszió elől, Jung pedig a hozzá túl közel álló Spielreint ugyancsak egy – maga köré vont – fal segítségével próbálta eltávolítani: levelet írt Sabina édesanyjának, melyben megtagadta korábbi önmagát és újra elfoglalta „őrszolgálatos” pozícióját (Ferenczi 1996, 103.). „A barátom nyomorult gyáva módjára menekül” – írja Spielrein (1986, 99.).

Ha Otto Gross számára nem is, de Spielrein előtt „ekkor jelent meg egy mentőangyal: Freud professzor” (Spielrein 1986, 96.). Freud Jungot is, Spielreint is ösztönlemondásra szólítja fel (Nitzschke 2004, 219.). 1909. június 7-én Freud ezt írja Jungnak: „Az ilyen tapasztalatok, mégha fájdalmasak is, szükségesek. [...] Az ember megtanulja saját affektusait eltolni és célszerűen elhelyezni” (Freud/Jung 1974, 175.), egy nappal később pedig így szól Spielreinhez: „Így arra szeretném Önt felszólítani, hogy vizsgálja meg magát: vajon nem érdemlik meg ezek az érzelmek [...], hogy elnyomja őket?” (idézi Spielrein 1986, 116.). Jung és Spielrein, legalábbis látszólag, képes

volt érzelmeit elnyomni, nemi vágyát szublimálni, libidóját más irányba fordítani. Otto Gross számára, aki a szublimációra hajlandó egyéneket betegnek tekintette, ez nem volt járható út (lásd Bormuth 2006).¹¹ Ő nem fogadta el az apa törvényét, aki a gyermeket az anyához való határtalan közelség illúziójáról való lemondásra szólítja fel, hogy ezáltal a felnőtt korlátolt autonómiáját tegye lehetővé számára (Nitzschke 2004, 220.). Freud, a nevelő, ösztönlemondásra szólította fel nemcsak betegeit, hanem tanítványait is. Aki, mint Gross, nem volt hajlandó alávetni magát az apa nevelésének – vagy „nevelési dühének” –, s megtörni az ösztönlemondásra való nevelés súlya alatt, hamar kikerült a pszichoanalízis atyjának látószögéből, s nevét esetleg csak mint betegét emlegették.¹²

Otto Gross személye nemcsak Jung és Spielrein erotikus viszonyának kialakulásában játszott döntő szerepet, hanem Jung Freudtól való eltávolodásában is. 1909 februárjában, saját beteljesületlen vágyainak betegeként¹³, Jung így ír Jonesnak:

„Ez a szélsőséges magatartás, amit Gross képvisel, határozottan helytelen és az egész mozgalom számára veszélyes. [...] előbbre jutok mind tanítványaimmal, mind páciensemekkel, ha a szexualitás témáját nem helyezem előtérbe” (idézi Jones 1962, 171.).

Óhatatlanul felmerül bennünk a kérdés: vajon nem Jung (és a többi analitikus)-e az, aki számára veszélyt jelentenek a Gross által hirdetett nézetek? Mindenesetre Jung ettől fogva a szexualitástól megtisztított libidó himnuszát zengi. Ezzel nem csak Otto Grosstól távolodott el, hanem Freud libidóelméleti felfogásával is ellentétbe került, ami később hozzájárult kettejük szakításához (Nitzschke 2004, 217.).

4. Ópiumos álmok Bad Ischlben Gross analízise Stekelnél

Az analízisre Otto Gross maga kérte fel Stekelt, abban a reményben, hogy ez segítségével lesz a gondnokság visszavonásában. 1914 júliusában került sor rá, és az első világháború vetett véget neki. Az analízist Hans Gross, Otto Gross gyámja finanszírozta, aki „szeretett” fiának gyámság alá helyezését hat hónappal azelőtt kérvényezte. Stekel két feltétellel vállalta el Gross analízisét: először is, Grossnak fel kellett hagynia a kábítószerélvezettel, másodszer pedig az analízis ideje

alatt tartózkodnia kellett a szexuális érintkezéstől (Dvorak 2006). Gross már a kezelés első heteiben feltörte a szanatórium gyógyszeres szekrényét, hogy droghoz jusson, és beleszeretett az egyetlen nőnemű lénybe, aki mint szerelmének tárgya számításba jöhetett:

„Egy intelligens lányról¹⁴ volt szó, aki titkárnői feladatot látott el nálam. Óva intettem egy esetleges viszonytól. Ő is ígéretet tett, hogy nem keresztezi terveimet, mondván, az illető ügyis csúnya, szuvasak a fogai, szörnyen bűzlik, és mint férfi szóba sem jöhet. Csak részvétet érez iránta. A csók pusztá gondolatára is hányinger fogja el. Már két héttel ezután megtörtént köztük az első csók.” (Stekel 1925, idézi Heuer 2006b).

Stekel mindezek ellenére folytatja az analízist, és fel is jegyzi Gross kórtörténetét. Az eset, elmondása szerint, nem kis nehézséget okozott neki, és nyilvánvalóan személyesen is mélyen érintette.

Az anonimizált kórtörténetet Stekel „a negyven éves analitikus, M. K.” – Otto Gross – pontos jellemzésével vezeti be:

„Szóval és tollal, egyesületekben és személyes propagandán keresztül, a nők jogaiért küzd. Amit nem tud elviselni, az a nő mazochisztikus beállítódása. Meg tudná ölni a feleségükhöz szadisztikusan viszonyuló férfiakat. Nagyon érti, hogyan lehet egy nőhöz mazochisztikusan közeledni, sőt ezt tekinti kívánatosnak. Ez az alapgondolat uralja egész gondolkodását. Az anyajog előharcosa, hiszi, az anyajog bevezetése minden szociális problémát megoldana”(Stekel 1925, idézi Dvorak 1985, 45.).

Ezek után Grossnak hat álmát és két nappali fantáziáját elemzi. Álmaiban, állapítja meg Stekel, Gross előszeretettel azonosul történelmi alakokkal – de az is előfordul, hogy egy disznóval –, és gyakran érzi magát az elnyomók felszabadítójának. Gross Stekel által rögzített nappali fantáziájában pedig írásaiból is ismert utópiája jelenik meg:

„Meghódítottam Új-Zéland egy részét és saját államot rendeztem be ott, amely a modern kultúra és technika vívmányait egyesíti magában. A magas kultúrájú lakosok szövetséget kötnek a pápuákkal [...]. Együtt az idegenek minden támadását visszaverik.” (Stekel 1925, idézi Dvorak 1985, 53.).

Stekel értelmezésében Új-Zéland szigete maga Gross: büszke, elkülönített énje szövetségre lép a benne lakozó ősemberrel, hogy győzedelmeskedhessen az „idegen” fölött (Stekel 1925, idézi Dvorak 1985, 53.).

Az eklektikus Stekel a kórtörténetben nemegyszer idézi Gross pszichoanalitikus felismeréseit (mint például a kleptománia szexuál-szimbolizmusát) és használ grossi terminusokat, sőt az etika iránt érzett szeretetükben egymásra is találhattak. Mégis, a szociáldemokrata, az anarchizmust súlyos betegségnek tartó Stekel és az anarchista Gross, a pozitív apakomplexus felfedezője és a negatív apakomplexus képviselője között kibékíthetetlen ellentétek húzódtak (Dvorak 1985, 47.). Bár Stekel a kórtörténetben mindannyiszor a szülők oldalára áll¹⁵, nemcsak művei kiadásával támogatja Grosst (1914 júliusában a *Zentralblatt*-ban jelenteti meg egy írását, valamint Gross halála után kiadót szerez *Három tanulmány a belső konfliktusról* című könyvének), hanem a gondnokság visszavonásában. Így ír Gross betegségének okairól: „Az volt a tragédiája, hogy azelőtt ismerte meg az analízist, mielőtt analizálták volna. Az első felületes analízisek [utalás C. G. Jungra!] döntötték romlásba. Még mélyebbre rántották a tudattalan szakadékaiba.” (Stekel 1925, idézi Dvorak 1985, 49.). Stekel szerint Gross szado-mazochisztikus paraphiliában (perverzióban) szenvedett, a pszichózis és a neurózis közötti állapotban volt. Szadisztikusan viszonyult szüleihez és veleszületett hajlamaihoz, hogy ne essen áldozatul a szeretet hatalmának. Azt remélte, így megőrizheti személyiségét: „Egész élete menekülés volt a szeretet és minden valódi érzés elől.” (Stekel 1925, idézi Dvorak 1985, 46.). A szeretetet a drog bódulata sem pótolhatta. Így történt, hogy magányosan halt meg az, aki egész életében minden energiáját a magány leküzdésére fordította.

Az analízis Gross egészségi állapotának javulását eredményezte: újra munkaképes lett, és Stekel közbenjárásával a bécsi Ferenc József Kórházban helyezkedett el. 1920-ban, Gross halála után Stekel az első, aki a nyilvánosság előtt megcáfolja Jung diagnózisát:

„Gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy a dementia praecox téves diagnózis, és hogy Gross valójában súlyos neurózisban szenvedett, amit ópium-és kokainfüggősége csak még tovább súlyosbított. [...] Semmit nem tudok a halála körülményeiről. Csak azt tudom, hogy senkit nem ismerek, aki ilyen szörnyűséges mértékben pazarolta erőit, senkit, aki ennyivel többet nyújthatott volna.” (Stekel 1920, idézi Heuer 2005, 44.).

1920 februárjában nemcsak „a pszichoanalízis egy nagy reménysége”

halt meg. (Stekel 1920, idézi Heuer 2005, 44.). „Egy nagy harcos csillaga robbant fel és hunyt ki végleg; még nem érett meg az idő.” (Jung, Franz 1961/1991, 91.).

JEGYZETEK

1. Kivételt képez a 2. pont, amelyhez Bernd Nitzschke 4. Nemzetközi Otto Gross Kongresszuson elhangzott, *Das magische Dreieck* című előadása szolgált kiindulópontként.
2. Hans Gross (1847-1915) a modern kriminológia és kriminálpszichológia megalapítója, a büntetőjog nagy tekintélynek örvendő professzora, oktatott Czernowitzban, a prágai Karls-Universitätén (ahol Franz Kafkát tanította büntetőjogra), valamint a grazi egyetemen. Könyvét, a *Handbuch für Untersuchungsrichtert* [Vizsgálóbírók kézikönyve, 1893] számos nyelvre lefordították, az általa alapított folyóirat, az *Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik*, a mai napig létezik.
3. Hogy Freud közelebb állt az apához, mint a fiúhoz, azt az is jelzi, hogy mindösszesen egyszer hivatkozik műveiben Otto Grossra, míg Hans Grossra négy ízben is. 1905-től, mintha megállapodtak volna, Hans Gross és Freud kölcsönösen hivatkoznak egymásra. 1905-ben, *A mindennapi élet pszichopatológiájáról* írott recenziójában Hans Gross a kriminológus számára alkalmazhatónak és óriási jelentőségűnek ítéli Freud felismeréseit (Hurwitz 1988, 42.).
4. Az az előírás, amely szerint a beteg az analitikust nem láthatja, a detektív számára kívánatos láthatatlanságot juttatja eszünkbe, akinek óvakodnia kell attól, hogy maga is megfigyelés tárgyává váljék (Sachs 1944/1982, 119.).
5. Abban, hogy Freud Hans Grosst érezte magához közelebb, szerepet játszhatott az is, hogy utóbbi 1905-től vezette a grazi egyetem Kriminálisztika Tanszékét, és baráti kapcsolatot ápolt kollégájával, Richard von Krafft-Ebinggel, aki viszont Freudot támogatta professzori címe megszerzésében. Freudot tehát mind a személyes, mind a szakmai, taktikai megfontolások arra készítették, hogy szövetségre lépjen a hatalommal – és az azt megtestesítő személyekkel.
6. Anna Freud és a Farkasember is tanúsítja, hogy Freud kedvelte a detektívregényeket, figyelmesen olvasta Conan Doyle elbeszéléseit, 1909. június 18-án Junghoz írt levelében pedig ő maga is Sherlock Holmeshez hasonlítja magát (Gay 1987, 192.; Gardiner 1971/72, 182.).
7. „Teljes képtelenség azt feltételezni, hogy a lélek szétesésének oka az ember veleszületett természetében keresendő. Csak a végső forradalmi konzekven-

- ciák elfojtása akadályozhatta meg az új tudomány nagyjait, mindenekelőtt magát a pszichoanalízis zseniális felfedezőjét, hogy felvillanjon előtte ez az axióma.” (Gross 1920, 319.)
8. Különös színezetet kap Jung megjegyzése (elvétele), miszerint Grossban „dementia praecox nélküli ikertestvérét” („Zwillingsbruder minus dementia praecox”) látta, ha tekintetbe vesszük, hogy Winnicott Jungnál – annak gyermekkori emlékeire hivatkozva – gyermekkori szkizofréniát diagnosztizált. Ez azt jelentené, hogy a diagnózis segítségével Jung nemcsak vetélytársától, hanem saját lelkéből Grossra vetített pszichotikus árnyoldalától is megszabadult.
 9. „Jung feltehetően heveny neurózisban szenved” (Freud/Ferenczi 2002, 118.).
 10. Jung egy kicsit óvatosabban fogalmaz: „Orvosából a barátjává akkor váltottam át, amikor nem törekedtem arra, hogy elnyomjam az érzéseimet.” (Spielrein 1986, 93.).
 11. Míg Freud „rosszindulatú és csak tájékozatlanság által igazolható félreértés”-nek tartja azt az állítást, mely szerint „a pszichoanalízis a neurotikus panaszok gyógyítását a szexuális ösztönök »szabad kiélésétől« várja” (Freud 1923/1999, 227.), Gross éppen ezt kívánta a pszichoanalízis segítségével elérni. Freud szerint az analízis feladata, hogy megszabadítsa a neurotikust szexualitásának béklyóitól (Freud uo.), Gross pszichoanalízise ellenben a szexualitást kívánta megtisztítani a morális korlátoktól, célja a lelki élet tudattalanná vált, a hatalmas külső nyomás következtében elfojtásra került tartalmának [...] *visszahódítása*, veleszületett impulzusaink megszabadítása a ráakódott idegen akarattól (Gross 1914, 530.).
 12. Grossnak éppen egy Spielreinre való hivatkozása nemcsak a Gross és Spielrein felfogása közötti különbségekre mutat rá, hanem magyarázatot ad afelől is, hogy miért lett az egykori orvosból a társadalom és a szakma szemében páciens. Gross 1914-ben újra visszanyúl egy először Spielrein által, 1912-es, *Die Destruktion als Ursache des Werdens* című írásában feltett kérdéshez: „Szexuális problémákkal való foglalkozásom során egy kérdés mindig különösen érdekelt: miért van az, hogy ez a hatalmas ösztön, a szaporodási ösztön az a priori elvárható pozitív érzések mellett negatívakat, mint a félelem és az undor is, magában foglal?” „Ezzel – folytatja Gross – Spielrein a legnagyobb mélységű kérdést teszi fel, mellyel a modern pszichológiának foglalkoznia kell” (Gross 1914, 529.). A szaporodási ösztönt Spielrein szerint – biológiailag éppúgy, mint pszichológiailag – két ellentétes komponens alkotja, s így az „egyszerre romboló és alkotó ösztön” (Spielrein 1912, 58.). Gross a szexualitással kapcsolatban nem ismeri el a szégyen, a bűn, a félelem és az undor létezésének biológiai alapját, szerinte mindez emberiségtörténeti-politikai okokra, elsősorban a nevelésre, a kívülről jövő hatásokra, a veleszületett egyéniség ellen ható idegen szuggesztióra vezethető vissza (Gross 1920, 126.). A

- pszichoanalitikus forradalmár, és legfőbb feladata az, hogy az analízis segítségével újra tudatosá tegye a nevelés által kitaszított értékeket (Gross 1914, 529.).
13. Jung 1908. december 4-én írt levelében arra kéri Spielreint: „Juttasson nekem [...] vissza valamit abból a szeretetből, türelemből és önzetlenségből, amit én adtam Önnek betegsége idején. Most én vagyok beteg.” (idézi Spielrein 1986, 196).
 14. A szóban forgó lány Marianne „Mizzi” Kuh, Sophie Templer-Kuh édesanyja, Anton Kuh (1890-1941), a publicista húga (Erről bővebben lásd: Heuer 2006b).
 15. Ebből a szempontból nem elhanyagolható tényező az sem, hogy Stekel a Hans Gross által alapított folyóirat (*Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik*) szerkesztőségének munkatársaként személyes ismeretségben és levelezésben állt Hans Gross-szal (Götz von Olenhusen 2006).

IRODALOM

- BORMUTH, MATTHIAS (2006): *Grenzen der Sublimierung. Max Webers "Zwischenbetrachtung" und Otto Gross' Kulturtheorie*. Előadás a 6. Nemzetközi Otto Gross Kongresszuson, 2006. szeptember 9., Bécs
- DIENES, GERHARD M. – BALLUCH, GERHARD (2005): Gross gegen Gross. Ein schicksalshafter Vater-Sohn-Konflikt. In: Dienes et al (szerk.), 2005, 173-201.
- DIENES, GERHARD M. – ET ALL. (eds.) (2005): *Gross gegen Gross. Hans and Otto Gross. Ein paradigmatischer Generationskonflikt*. LiteraturWissenschaft.de, Marburg an der Lahn.
- DVORAK, JOSEF (1985): Opiumträume in Bad Ischl. Wilhelm Stekel analysierte Otto Gross. In: *Forum* (32), No. 379/380, 45-55.
- DVORAK, JOSEF (2006): *Wilhelm Stekel und Otto Gross*. Előadás a 6. Nemzetközi Otto Gross Kongresszuson, 2006. szeptember 10., Bécs.
- ETKIND, ALEKSZANDR (1998): Sabina Spielrein: tiszta játék egy orosz lánnyal. *Thalassa* (9), 2-3: 51-108.
- ETKIND, ALEKSZANDR (1999): *A lehetetlen Erőszó. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Európa, Budapest.
- FENICHEL, OTTO (1974): *Psychoanalytische Neurosenlehre I*. Walter-Verlag, Olten – Freiburg.
- FERENCZI SÁNDOR (1996) *Klinikai Napló 1932*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FREUD, SIGMUND (1900/2000): *Álomfejtés*. [Die Traumdeutung]. Ford. Hollós István. Helikon, Budapest.

- FREUD, SIGMUND (1905/1994) *A mindennapi élet pszichopatológiája*. Cserépfalvi, Budapest
- FREUD, SIGMUND (1906/1941): Tatbestanddiagnostik und Psychoanalyse. In: *Gesammelte Werke*. Bd. VII. 3-15.
- FREUD, SIGMUND (1917/2006): *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Ford. Hermann Imre. Gabo, Budapest.
- FREUD, SIGMUND (1923/1999): „Psychoanalyse” und „Libidotheorie”. In: *Gesammelte Werke*. Bd. XIII. 211-233.
- FREUD, SIGMUND (1925/1993): Önéletrajz. Ford. Ignotus és Kovács Vilma. In: *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi, Budapest. 11-60.
- FREUD, SIGMUND – FERENCZI SÁNDOR (2002): *Levelezés. 1912–1914*. I/2. köt. (Szerk.: Ernst Falzeder és Eva Brabant, Haynal André tudományos irányításával. A magyar kiadást sajtó alá rendezte: Erős Ferenc és Kovács Anna.) Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest.
- FREUD, SIGMUND – JONES, ERNEST (1993): *The Complete Correspondence. 1908–1939*. R. Andrew Paskauskas, Hrg., Cambridge, Mass., London: Belknap Press of Harvard University Press.
- FREUD, SIGMUND – JUNG, C. G. (1974): *Briefwechsel*. Fischer, Frankfurt/M.
- GARDINER, MURIEL (szerk.) (1972): *Der Wolfsmann vom Wolfsmann*. Fischer, Frankfurt/M.
- GAY, PETER (1987/1995): *Freud. Eine Biographie für unsere Zeit*. Fischer, Frankfurt/M.
- GÖTZ VON OLENHUSEN, ALBRECHT (2006): Die Internierung und Entmündigung des Dr. med. Otto Gross und die Befreiungskampagne 1913/1914. In: Dienes-Rother (szerk.): *Die Gesetze des Vaters. Problematische Identitätsansprüche*. Bohlau, Graz.
- GROSS, OTTO (1913/2006): A kulturális krízis legyőzéséről [Zur Überwindung der kulturellen Krise]. *Thalassa*, (17), 2–3: 57-61.
- GROSS, OTTO (1914): Über Destruktionssymbolik. In: *Zentralblatt für Psychoanalyse und Psychotherapie* (4), 11-12: 525-534; <http://www.ottogross.org/deutsch/Gesamtwerk/28.01.html>
- GROSS, OTTO (1919): Protest und Moral im Unbewußten. In: *Die Erde* (1), 24: 681-685;
- GROSS, OTTO (1920): *Drei Aufsätze über den inneren Konflikt*. (Abhandlungen aus dem Gebiete der Sexualforschung. Vol. 2, No. 3.) Marcus & Weber, Bonn.
- HEATH, STEVEN (1992): *The Sexual Object. A Screen Reader in Sexuality*. London, New York. 47-106.
- HEUER, GOTTFRIED (2005): Otto Gross: Leben, Werk und Wirkung. In: Dienes et al (szerk.), 2005, 25-65.

- HEUER, GOTTFRIED (2006a): *Brudermord auf der Couch: C. G. Jung und Otto Gross*. Előadás a 6. Nemzetközi Otto Gross Kongresszuson, 2006. szeptember 9., Bécs.
- HEUER, GOTTFRIED (2006b): „Die Lichtgestalt, die ich mein Leben lang gesucht habe“: *Neues über eine Unbekannte: Marianne „Mizzi“ Kuh. Fragmente einer Biographie*. Előadás a 6. Nemzetközi Otto Gross Kongresszuson, 2006. szeptember 10., Bécs
- HURWITZ, EMANUEL (1988): *Otto Gross: Paradies-Sucher zwischen Freud und Jung*. Suhrkamp, Frankfurt/M.
- JONES, ERNEST (1962): *Sigmund Freud – Leben und Werk* II. Huber, Bern.
- JUNG, CARL GUSTAV (1936[?]). *Brief an Fritz Wittels*. New York, Küsnacht, Zürich. ETH Bibliothek, Zürich, Hs 1056: 4251. Másolat: Otto Gross Archívum, London.
- JUNG, FRANZ (1921/1983): Von geschlechtlicher Not zur sozialen Katastrophe. In: Michaels, Jennifer J.: *Anarchy and Eros. Otto Gross' Impact on German Expressionist Writers*. Peter Lang, New York, 183-219.
- JUNG, FRANZ (1961/1991): *Der Weg nach unten. Aufzeichnungen aus einer großen Zeit*. Reclam, Leipzig.
- NITZSCHKE, BERND (2006): Das magische Dreieck – Otto Gross, C. G. Jung Sabina Spielrein. Ein Bericht aus der Frühgeschichte der Psychoanalyse. In: Götz von Olenhusen – Heuer, Gottfried (szerk.): *Die Gesetze des Vaters. 4. Internationaler Otto Gross Kongress*. LiteraturWissenschaft.de, Marburg an der Lahn. 210-222.
- ROHRWASSER, MICHAEL (2005): *Freuds Lektüren. Von Arthur Conan Doyle bis zu Arthur Schnitzler*. Imago – Psychosozial-Verlag, Gießen.
- ROHRWASSER, MICHAEL (2006): *Otto Gross, Hans Gross und Sigmund Freud. Neue Blicke durch alte Löcher*. Előadás a 6. Nemzetközi Otto Gross Kongresszuson, 2006. szeptember 10., Bécs.
- SACHS, HANNS (1944/1982): *Freud. Meister und Freund*. Frankfurt am Main, Berlin, Wien.
- SPIELREIN, SABINA (1912/1986): *Die Destruktion als Ursache des Werdens*. Diskord, Tübingen. 7-60.
- SPIELREIN, SABINA (1986): *Tagebuch einer heimlichen Symmetrie. Sabina Spielrein zwischen Jung und Freud*. Kore, Freiburg/Br.
- STEKEL, WILHELM (1920): In Memoriam. In: *Psyche and Eros* (Vol. 1), New York, 49.
- STEKEL, WILHELM (1925). Die Tragödie eines Analytikers. In: *Sadismus und Masochismus für Ärzte und Kriminalologen*. Urban & Schwarzenberg, Berlin, Wien, 484 – 511.

CAFÉBABEL

Joanne Finkelstein • A divát értelméről

Tészabó Júlia • A játékmániákról

Henry Jenkins • A sorozatrajongók fantáziájáról

Szemerey Samu • A városvíziókról

Gyuricza Eszter • A legnagyobb magyar örületéről

Paul Feyerabend • A kezdeti éveiről

Ötvennegyedik szám

